

ОСОБЛИВОСТІ НАГРОМАДЖЕННЯ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО КАПІТАЛУ В ЕКОНОМІЦІ ЗНАНЬ

© Дучинська Н.І., 2007

Зроблено спробу з'ясувати суть інтелектуального капіталу. Відзначено особливості його нагромадження в економіці знань. Виділено напрямки і проблеми нагромадження інтелектуального капіталу в Україні при адаптації її економіки до ринку.

The essence of intellectual capital is considered in the article. The author examines specific of intellectual capital accumulation in knowledge-based economy and determines problems and ways of its accumulation in conditions of Ukrainian economy's adaptation to market.

Постановка проблеми

У зв'язку з адаптацією економічної системи України до ринку у науковому світі широко аналізуються проблеми розвитку знань, інтелектуального капіталу. Це зрозуміло, адже ринкова економіка потребує формування не лише відповідної технічної, технологічної, інфраструктурної, але й інтелектуальної основ.

У сучасному світі актуалізується проблема нагромадження інтелектуального капіталу. Ми розглядаємо нагромадження капіталу в широкому розумінні слова як нагромадження фізичного, людського, соціального, культурного, інтелектуального та інших видів капіталу за рахунок створеного в країні валового внутрішнього продукту (ВВП). Це змушує підходити до визначення капіталу не як товару, засобів виробництва, а як всього того, що приносить дохід, і поряд із нагромадженням у речовій формі розглядати нагромадження у неречовій, нематеріальній формах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Проблеми інтелектуального капіталу досліджено у працях вітчизняних та іноземних вчених. Так, академік А. Чухно акцентує увагу на необхідності нагромадження інтелектуального потенціалу та створенні умов і механізмів для ефективного перетворення інтелектуального потенціалу народу на інтелектуальний капітал [10, с. 147–148].

Інтелектуальні інвестиції як вкладання в інтелектуальну власність розглядаються А. Пересадою [8, с. 174 – 179].

Е. Брукінг аналізує інтелектуальний капітал як нематеріальний актив підприємства, що включає ринкові, людські активи, інтелектуальну власність та інфраструктурні активи [1, с. 30 – 39].

Проте проблемам нагромадження інтелектуального капіталу серед дослідників надається ще недостатня увага.

Постановка цілей

Метою дослідження статті є з'ясування суті та основних напрямків нагромадження інтелектуального капіталу в перехідних до ринку економіках.

Методологічною основою написання статті є праці вітчизняних та іноземних вчених – економістів, теорії представників історії економічної думки, а саме – неокласиків.

Виклад основного матеріалу

Термін “економіка знань” або “економіка, що базується на знаннях” вперше в науковий обіг увів Фріш Махлуп у 1962 році, розглядаючи його як сектор економіки. Сьогодні цей термін використовують для характеристики типу економіки, в якій знання відіграють вирішальну роль, а їхнє виробництво стає джерелом росту.

Сьогодні інвестиції в знання ростуть швидше, ніж вкладення в основні фонди. 90 % від усієї кількості знань, котрими володіє людство, отримано за останні 30 років, так само як 90 % від загальної кількості вчених та інженерів, підготованих за всю історію цивілізації, – наші сучасники. А це явні ознаки переходу від економіки, основаної на використанні природних ресурсів, до економіки знань [5, с. 57].

Виділяють такі найістотніші економічні аспекти суспільства знань [4, с.63]. Це, передовсім, індивідуалізація товару. В постінформаційній світовій економіці основні проблеми будуть пов'язані з розробленням і створенням нових нестандартних виробів, що задовольнятимуть індивідуальні потреби унікального виробництва чи конкретної людини. Уже нині видавці книг говорять про "інфляцію назв". Це означає, що кількість назв книг стрімко зростає, в той час як тиражі падають. У кінцевому результаті виникає потреба в "книгах до запиту" (books on demand), написаних і виданих в одному екземплярі на замовлення конкретного індивіда

Індивідуалізація товару вимагає індивідуалізації угод, що сприяє зміні ставлення до ціни. Останні стають не масовим, а локальним поняттям, адже кожна ціна також індивідуалізується.

Наступними особливостями економіки знань є індивідуалізація управління та знань. Знання стануть не лише самостійним продуктом і фактором виробництва, засобом та предметом трансакцій, засобом організації суспільства. Знання виконуватимуть функцію нагромадження капіталу і багатства, тобто перетворяться на засіб тезаврації.

Істотних змін у суспільстві знань зазнає конкуренція. Її місце займе кооперація (співпраця у виконанні робіт) та коеволюція (узгоджений розвиток), оскільки конкуренція між товарами і товаровиробниками може істотно скоротитись у зв'язку з неоднорідністю товарної маси.

Економіку знань можна характеризувати двома способами. По-перше, з боку "входу", за оцінкою загального обсягу витрат (сумарних інвестицій) на розвиток її базового сектора, в котрому виготовляються і споживаються нові знання (освіта і наукові дослідження); по-друге, з боку "виходу", оцінюючи внесок за валовою доданою вартістю галузей, котрі переважно і споживають нові знання: від так званих високотехнологічних галузей найвищого рівня, включаючи також оборонну промисловість, до високих технологій середнього рівня і сфери високотехнологічних послуг. При розширеному трактуванні сектора підвищеного попиту на нові знання і технології додатково враховуються також освіта і охорона здоров'я, а іноді культура і управління [5, с. 60].

Співвідносячи витрати на "вході", тобто на наукові дослідження і освіту, і отриманий ефект на "виході", тобто внесок споживачів знань (галузей підвищеного попиту на знання у ВВП), можна оцінити рівень збалансованості економіки знань.

В Україні, Росії та інших країнах СНД, крім Балтії, недооцінюється праця наукових і науково-педагогічних кадрів. У розрахунку на одного зайнятого в науковій сфері, враховуючи витрати на заробітну плату, сумарні витрати становлять близько 2 тис. дол. на рік, тоді як у Росії – 10 тис. дол., у США – 100 тис. дол. Стан матеріально-технічної бази наукових досліджень критичний. Так, близько 70 % парку наукового обладнання перебуває в експлуатації понад десять років, до 75 % обладнання, призначеного для виконання науково-дослідних робіт, має фізичне зношення понад 50 %. Коефіцієнт оновлення обладнання, за експертними оцінками, не перевищує 1–1,5 % на рік [9, с. 7].

Для формування знань, під якими А. Чухно розуміє інформацію, що має практичну цінність, основний ресурс, головне багатство постіндустріального суспільства, необхідно нагромаджувати інтелектуальний капітал. Інтелектуальний капітал ми розглядаємо як знання, інтелект, котрий використовується економічними суб'єктами всіх рівнів для отримання прибутку. Нагромадження інтелектуальний капітал здійснюється у неречовій, нематеріалізованій формах, на що свого часу в історії економічної думки звертали увагу неокласики.

Так, Ян Тінберген – нідерландський економіст, один із представників сучасної математичної школи, член Нідерландської Академії наук, лауреат Нобелівської премії (1969 р.) запровадив у статичну за своїм характером функцію Кобба – Дугласа третю змінну величину, що відображає сумарний вплив змін умов виробництва, а саме – науково-технічного прогресу на темпи росту виробництва.

У варіанті Тінбергена виробнича функція мала такий вигляд:

$$Y = AK^{\alpha}L^{1-\alpha}e^{rt}$$

або після логарифмованого диференціювання,

$$y = k + (1 - \alpha) + (1 - \alpha) \ell + r,$$

де y – темп росту продукції; k – темп росту капіталу; α – коефіцієнт еластичності випуску продукції по витратах праці; ℓ – темп росту робочої сили; r – темп росту виробництва у результаті підвищення загальної ефективності або "технічного прогресу" [11, с. 191].

Як відзначає І. Осадча, показник "r" Я. Тінбергена концентрує в собі всі якісні зміни, що відбуваються в економіці, пов'язані з технічними нововведеннями, підвищенням рівня знань, ростом кваліфікації робочої сили і покращанням організації виробництва. Разом з тим, треба відзначити, що темп росту виробництва у результаті технічного прогресу, котрий символізує цей

показник, пов'язаний із зростанням капітальних витрат, проте він характеризує так званий нематеріалізований технічний прогрес.

Зміст цього терміна відрізняється від звичайного розуміння технічного прогресу як росту процесу механізації праці, пов'язаного із збільшенням капіталоозброєності, з одного боку, і змін у самій техніці, – з іншого. “Термін “технічний прогрес” у такому разі вужчий від звичайного розуміння, оскільки не включає процесу заміни живої праці минулою, і водночас він ширший від звичайного, бо, крім змін у техніці, охоплює і всі інші якісні покращання в економіці – ріст освіти, вдосконалення організації та управління, зростання масштабів виробництва і т. д.” [6, с. 192].

Нагромадження інтелектуального капіталу може здійснюватися різними способами, проте це відбувається найуспішніше, якщо на фірмі, в регіоні, в державі, в котрих робітники, власники засобів виробництва, менеджери, підприємці мають значний інтелектуальний потенціал і використовують сучасні методи з управління інтелектуальним капіталом. Інтелектуальна власність містить ноу-хау, торговельні секрети, патенти і різноманітні авторські права, торговельні марки товарів і послуг. Фірми розвинених країн світу щодня реєструють тисячі патентів. Інтелектуальна власність являє собою узаконений інструмент для захисту різноманітних корпоративних активів [1, с. 33].

В Україні відбулося скорочення попиту на якісну освіту та інноваційну продукцію внаслідок закріплення ресурсовитратної моделі економіки, яка ґрунтується на низьких технологіях та дешевій робочій силі (оскільки така модель не потребує кваліфікованих працівників та обмежує платоспроможність працівників). Наслідками такої ситуації є зниження якості самої освіти, неналежне забезпечення науково-освітньої діяльності з боку держави, низький рівень зацікавленості в розвитку науки та освіти з боку бізнесу (насамперед великого) [9, с. 7].

Треба акцентувати увагу на тому, що лише тоді, коли зросте попит на сучасні високі технології, на результати праці вчених, дослідників-економістів, можна буде сподіватись на “Силіконову долину” України.

Значну роль у нагромадженні інтелектуального капіталу в умовах ринку повинні відігравати суб'єкти господарювання різних форм власності. Насамперед у цьому має бути зацікавлений великий приватний бізнес, котрий постійно дбає про конкурентні переваги і “тримає руку на пульсі” наукових відкриттів та впровадженні в бізнес інновацій.

“Існує пряме співвідношення між новаторським характером компанії і її здатністю до примноження свого інтелектуального капіталу, – стверджує Е. Брукінг. Новаторство повинно простежувати в усьому: в стратегії збуту, у розробленні торговельної марки, у ліцензійній діяльності, у дослідженнях і розробках, у проектуванні і створенні інфраструктури, у характері завдань, котрі ставлять перед робітниками, у наданих їм можливостях росту. Новаторські компанії багаті інтелектуальним капіталом; їх культура і філософія є плідним середовищем для постійного розвитку нематеріальних активів” [1, с. 227].

В остаточному результаті для успішного розвитку підприємства необхідне постійне оновлення продуктів. Якщо цього не відбувається, то в міру посилення конкуренції, зміни кон'юнктури ринку і технологій, впровадження нововведень іншими підприємствами компанія втрачатиме свої позиції.

Разом з тим, необхідно звернути увагу на необхідність оцінки фірмами інвестиційної доцільності інновацій, врахування технологічного, ринкового і стратегічного ризиків. Технологічний ризик зумовлений технологічною інновацією, що необхідна для технічного здійснення нововведень. Ринковий ризик визначається готовністю ринку до сприйняття нових продуктів, а стратегічний залежить від ступеня новизни продукту: чим вища новизна, тим він вищий [7, с. 96].

Нагромадження інтелектуального капіталу безпосередньо залежить від зацікавленості, ініціативності і мотивації праці робітників підприємств. Коли вони звикли діяти лише за вказівками і циркулярами менеджерів, не вміють проявляти самостійність, то і не вносять ніякого внеску у впровадження нових знань в свою діяльність для розвитку підприємства і зростання його життєздатності. “Якщо спостерігається загальне небажання всіх робітників генерувати нове і сприяти росту, перетворенню та успіху організації, варто переглянути філософію і процеси управління, з тим, щоб концепція інновацій стала способом життя” [1, с. 227].

За роки трансформації в Україні держава самоусунулась від управління науковою сферою, як і більшістю інших сфер. Сьогодні активізуються авангардні ідеї про “від'єднання науки від держави”. Проте держава повинна виділяти гроші під виконання державних замовлень і диктувати свою політику щодо перспективних досліджень у галузі прикладної науки. Треба переконувати владу, уряд у необхідності істотного збільшення коштів на фундаментальну науку. Адже цей різновид наукової праці повністю некомерційний. Як результат маємо лише наукові публікації.

Може пройти багато часу, вирости не одне покоління науковців, коли нарешті стане можливим механізм використання цього відкриття. Тому й потрібне утримання фундаментальної науки за рахунок держави, суспільства [9, с. 16].

В останні роки звертається увага дослідників на використання потенціалу регіонів для впровадження продуктів інтелектуальної праці у практику господарювання.

Істотний внесок у нагромадження інтелектуального капіталу на мезо- та мікрорівнях можуть зробити фінансові інструменти. Так, використання іпотечного кредитування для інноваційного розвитку регіонів дало б змогу залучити наявний інтелектуальний потенціал до здійснення наукових розробок. Це, своєю чергою, сприяло б модернізації виробництва, яка вела б зростання якості і конкурентоспроможності продукції, а в остаточному результаті – до примноження і використання економічного потенціалу регіонів і країни загалом [2, с. 98].

Висновки

Виконане у статті дослідження наводить на думку, що роки трансформаційних перетворень економік колишніх соціалістичних країн відкинули їх далеко на шляху до “економіки знань”. Нагромадження інтелектуального капіталу істотно скоротилось, масово змінилось на протилежні процеси (“проїдання”, “відплив мізків”).

Україні треба зосередити зусилля на нагромадженні та розширеному відтворенні інтелектуального капіталу. Це широкий аспект невирішених проблем, починаючи від створення знань, їхньої апробації, закріплення і до їхнього масового впровадження в економіку, підприємницьку діяльність, сферу бізнесу.

Значні зусилля держави повинні бути зосереджені на поширенні, акумуляції, ефективному використанні знань та інтелектуального капіталу у виробництві товарів та наданні послуг, захисті інтелектуальної власності, перетворенні її об’єктів на предмети експорту країни. Знання треба перетворити на виробничий ресурс, що використовується для створення ВВП і примноження національного багатства.

“Для реалізації завдання примноження інтелектуального потенціалу і перетворення його в інтелектуальний капітал, – відмічає академік А. Чухно, – необхідно використати цілісну систему дієвих заходів, надання освіти реального державного пріоритету, створення умов для відтворення і випереджувального розвитку науки, орієнтація на молодь, пошук і підтримка феноменів національного інтелекту, всебічне сприяння інформатизації всіх видів діяльності, спрощення процедури реєстрації інтелектуальної власності та забезпечення її ефективного державного захисту, постійного зростання темпів інноваційного процесу, сприяння запровадженню у виробництво вже виконаних високоефективних вітчизняних розробок, організаційна підтримка з боку держави найперспективніших видів діяльності, сприяння консолідації науково-технічної інтелігенції, підтримка її громадської активності” [10, с. 148].

У зв’язку з євроінтеграцією варто привернути увагу держави до входження української науки у загальноєвропейський науково-освітній простір, використання іноземних капіталів для здійснення наукових відкриттів та їхнього експорту за межі України.

Перспективи подальших досліджень

Подальші дослідження необхідно спрямувати на окреслення основних шляхів реалізації знань у сфері бізнесу, розроблення механізмів та інструментів взаємодії інтелектуального та промислового, фінансового капіталів.

1. Брукінг Э. *Интеллектуальный капитал / Пер с англ.* – СПб: Питер, 2001. – 288 с.
2. Дучинська Н.І., Дучинський П.І. *Іпотечне кредитування як фінансове джерело інновацій в регіоні // Науковий вісник національного гірничого університету.* – 2004. – №8. – С. 96 – 98.
3. Київ: місто, його жителі, проблемне сьогодення і бажане завтра // *Дзеркало тижня.* – 2006. – № 16–17. – С. 7.
4. Клейнер Г.Б. *Становление общества знаний в России: социально-экономические аспекты // Общественные науки и современность.* – 2005. – №3. – С. 56 – 69.
5. Макаров В.Л. *Экономика знаний: уроки для России // Проблемы экономики переходного общества / отв. ред. В.М. Геец, Д.С. Львов.* – Запорожье: ГУ “ЗИГМУ”, 2004. – 386 с.
6. Осадчая И.М. *Современное кейнсианство.* – М.: Мысль, 1971. – 318 с.
7. Палехова Л.Л., Дучинская Н.И. *Оценка инвестиционной целесообразности инноваций // Науковий вісник Національного гірничого університету.* – 2004. – №12. – С. 95 – 98.
8. Пересада А. А. *Управління інвестиційним процесом.* – К.: Лібра, 2002. – 472 с.
9. Поживанов М. *Влада має повернутися обличчям до науки // Дзеркало тижня.* – 2006. – № 16 – 17. – С. 16.
10. Чухно А.А. *Постіндустріальна економіка: теорія, практика та їх значення для України.* – К.: Логос, 2003. – 631 с.
11. Шемятенков В.Г. *Теория капитала.* – М.: Мысль, 1977. – 224 с.